

FEKETE KÁROLY

A REFORMÁCIÓ KORÁNAK OKTATÁSTÖRTÉNETI
HATÁSA DEBRECENBEN

A Debreceni Egyetem bölcsője a város Református Kollégiuma¹ volt, amely a XVI. századtól kezdve megszakítás nélkül biztosította Debrecenben a felsőfokú oktatást, és amelynek akadémiai szintű tagozataiból alakultak ki az 1912-ben megszületett országgyűlési határozat nyomán az egyetem fakultásai.

Ha belépünk az egyetem főépületének díszudvarába, akkor kőbe vésve imponáló névsor fémjelzi a Református Kollégium és a Debreceni Egyetem közös örökségét.² Mindannyian a debreceni Református Kollégium kiváló növendékei voltak és életpályájuk bizonyította azt, hogy küldetésük végrehajtása közben jól sáfárkodtak az Alma Materben kapott szellemi-lelki ajándékokkal.

A biblikus-humanista, görög-latin műveltség és az empirikus-természettudományos gondolkodás színvonalas művelésével a Kollégium a tudományok európai őrhelyévé és világitótornyává tette Debrecent.

Közkeletű igazság, hogy mindezt nem mondhatnánk el, ha a reformáció korának oktatástörténeti hatása nem ért volna el Debrecenbe. S mivel elért, ezért érdemes a reformáció kettős jubileumi évében átismételni az ezzel kapcsolatos tényeket.

Debrecen város történelmének egyik fordulópontja volt, amikor Szapolyai János 1536 őszén Enyingi Török Bálint földesúrnak³ adományozta a várost. A reformáció tanai iránt fogékony földesúr olyan papot hozatott ekkor a városba, aki Pápa városában már sikerrel munkálta a reformátori fordulatot. Éppen ezért a munkásságát 1536-tól Debrecenben folytató Bálint pap prédikátorságának első időszakára tehető az általa

¹ A Debreceni Református Kollégium történetéhez ld. *A Debreceni Református Kollégium története*, szerk. BARCZA József, Budapest, 1988; GYÖRI L. János „Egész Magyarországnak és Erdélyiségnek... világitó lámpása”: *A Debreceni Református Kollégium története*, Debrecen, 2006; GYÖRI L. János, *Kösziklán épült vár: A Debreceni Református Kollégium története*, Debrecen, 1992; NAGY Sándor, *A Debreceni Kollégium mint egységes intézmény az egyetem kiválásáig*, Debrecen, 1940; RÁCZ István, *Az ország iskolája: A Debreceni Református Kollégium gazdasági erőforrásai*, Debrecen, 1995; RÁCZ István, *Debreceni diákok: Forrásgyűjtemény* (Editiones Archivii Districtus Reformatorum transtibiscani VI.) Debrecen, 1997; ZSIGMOND FERENC, *A Debreceni Református Kollégium története 1538(?)–1938*, Debrecen, 1937.

² Debreceni Ember Pál, Maróthi György, Hatvani István, Weszprémi István, Diószegi Sámuel, Kövy Sándor, Fazekas Mihály, Domokos Lajos, Budai Ézsaiás, Kerekes Ferenc, Pápay József, Csokonai Vitéz Mihály, Kölcsey Ferenc, Lugossy József, Arany János, Imre Sándor, id. Révész Imre, Hőgyes Endre, Baltazár Dezső, Ady Endre, Móricz Zsigmond, Medgyessy Ferenc, Csűry Bálint.

³ SEBESTYÉN Béla, *Enyingi Török Bálint mint Pápa város földesura*, Pápa, 1911, 40–41.

felügyelt városi iskola átalakítása. Ezért tették a hagyomány szerint 1538-ra az iskola protestánsná válásának idejét.⁴

A középkori eredetű debreceni intézmény szervezetére fokozatosan épült rá a wittenbergi diákok *bursájának, coetusának* rendszere,⁵ amely a Luthert, majd főként a Melanchthont hallgató magyar diákok közösségi életrendje volt, s 1522 körül jött létre Wittenbergben.⁶ A társaság lelki, szellemi és anyagi ügyeinek vezetését a maguk köréből választott szenior látta el. 1556-ban ilyen szenior volt az akkor wittenbergi ösztöndíjas Melius Juhász Péter. Az 1571-es wittenbergi törvényt már négy debreceni diák írta alá. A Kollégium név szerint ismert első tizenkét rektora Wittenbergben (is) tanult. „*Itt a teológián kívül az iskolaszervezés és igazgatás, valamint a diákkormányzat problémáival is találkozottak, és mindenek fölött megtapasztalták azt a szintézist, amelynek – éppen az iskolázás érdekében – az evangéliumi teológia és a humanizmus között létre kellett jönnie.*”⁷

Huszár Gál, a nyomdász-reformátor nem véletlenül jellemezte úgy Melius Juhász Péter egyik könyvének ajánlásában Debrecent, ezt az „*Istentől bizonynal megáldott várost,*” „*az mennyei tudományokra*” nézve „*mind az egész Magyarországnak és Erdélységnek és több sok helyeknek is világosejtő lámpásának lenni.*”⁸

A tanítás nyelve a latin volt. 1626-ig egy rektor-professzora volt a Debreceni Református Kollégiumnak. Tankönyv kevés volt, ezért vált általánossá Debrecenben is a diktálás módszere, de alkalmazták az oktatásban a *disputatio*-t és a *collatio*-t is.

Disputatio alkalmával professzori vezetéssel teológiai tételeken vitatkoztak a diákok, ami fejlesztette az elmét, gyarapította az ismeretet, valamint dialektikus és retorikus gyakorlatot adott. Az oktatásnak ez a módja erősen tartotta magát egészen a reál-tananyagok előretörésének koráig.

A *collatiók* olyan szemináriumszerű tanulócsoporthoz tartoztak, ahol 8-10 fő elmélyült, beható tanulmányokat folytatott pl. a bibliai nyelvek, a teológia vagy a filozófia tárgykörében. A XVI. és XVII. században azért is volt szükség *collatiók*-ra, mert a tanárok előadásai közötti nagy szüneteket meghatározott tanulmányi programmal kellett kitölteni. A társas tanulás a diákok öntevékenységét is előmozdította.

Sajátos tanulási mód volt az is, hogy maguk a diákok is tanítottak. A *rector* csak a felső tagozat diákjaival foglalkozott; a kisebbeket a már végzett vagy a tanpályájuk vége felé járó diákok tanították. Ezek voltak a *collaboratorok*, majd a későbbi szóhasználat szerint a *publicus praeceptorok*, a „köztanítók”. Kisebb számban voltak magántanítók is, akik rendszerint tanítványaik szüleitől kaptak díjazást. Ez a rendszer a tanítva tanulás (*docendo discimus*) elvére épült, amely felismerte, hogy azt tanuljuk meg igazán, amit aztán közölni is tudunk másokkal.

⁴ BÖLCSKEI Gusztáv, *A kezdetektől a váradi iskola beolvasásáig (1660)* = A Debreceni Református Kollégium Története, szerk. BARCZA József, Budapest, 1988, 11.

⁵ NAGY Sándor, *A wittenbergi magyar coetus*, Lelkészegyesület 31 (1938), 39–40 és 302–303.

⁶ NAGY Sándor, *A Debreceni Kollégium mint egységes intézmény...*, i. m. 23–28.

⁷ CZEGLÉDY Sándor, *A teológia tanítása a Kollégiumban* = A Debreceni Református Kollégium Története, szerk. BARCZA József, Budapest, 1988, 536.

⁸ Melius Juhász Péter Arany Tamás tévelygéseire ellen írt könyvének ajánlása: *RMKI*. 48.

A tógás diákok⁹ kollégiumi tanulmányaik befejeztével, vagy közben is kimentek tanítani egy-két évre valamelyik vidéki egyházi iskolába. Ez segítette a diákok létfenntartását, de sokszor megteremtette egy külföldi tanulmányút (peregrináció) alapját is. Voltak, akik mint „*domidoctusok*” nem is kívántak külföldi akadémia-ra kimenni.

A Debreceni Református Kollégium és partikula-hálózata,¹⁰ a fiók iskolák révén intézmények sokaságának közvetítette azokat a pedagógiai elveket, módszereket, tan-könyveket és kutatási irányokat, amelyek a nyugati szellemi áramlatokból táplálkoztak, és amelyeket az Európát járó peregrinus diákok frissítettek folyamatosan.

A Debrecenben megszerzett tudást a XVI. század második felétől sokan Heidelbergben gyarapították, 1622 után pedig leginkább Németalföldön,¹¹ Svájcban és Angliában jártak.¹² A peregrináció áldásai visszahatottak a hazai tudományosságra is, mert a szelle-mi vérkeringés frissen tartásának és a tudományos naprakészségnek voltak az intézmé-nyei. Módszerek, tananyagok, tankönyvek lettek ismertté itthon is és vezető irányzattá váltak a maguk idejében Amesius, Ramus, Descartes, Newton, Leibniz, Wolff és mások tanításai.

A gyakorlati felkészülést és a tanulmányok anyagi fedezetének megteremtését segí-tette Zólyomi Dániel erdélyi főkapitány kezdeményezésére az üdvtörténeti ünnepeken a gyülekezeti legáció.¹³

A második professzori tanszéket 1636-ban létesítette I. Rákóczi György fejedelem,¹⁴ de voltak olyan nehezebb évek, amikor nem volt betöltve az állás.

Az 1657-es, Komáromi Csipkés György rektor készítette debreceni iskolai törvény megőrizte az iskola szervezeti felépítését. Az alacsonyabb tagozat hat osztályból állt.¹⁵ Ehhez később egy hetedik osztályt is csatoltak. (Ez az alacsonyabb tagozat felelt meg körülbelül a mai középiskolának és működött így egészen 1848-ig.) A hat vagy hét osztályból álló alacsonyabb tagozat sikeres elvégzése után kérhette a diák felvételét a

⁹ Az akadémiai tagozat diákjai tógát viseltek. Rákóczi György kezdeményezésére az 1624-es váradi zsi-nat rendelte el, s kisebb változtatásokkal 1845-ig volt használatban.

¹⁰ DANKÓ Imre, *A Kollégium partikularendszere* = A Debreceni Református Kollégium Története, szerk. BARCZA József, Budapest, 1988, 776–810.

¹¹ BOZZAY Réka, *Debreceni diákok a leideni egyetemen a XVII. században*, Debreceni Szemle, Új folyam, 10(2002)2, 307–316.

¹² KATHONA Géza, *A debreceni és sárospataki tanulók részvétele a hollandiai és angliai peregrinációban 1623-tól 1711-ig*, Theologiai Szemle (1979), 90; KORMOS László, *A debreceni kollégium külföldi kap-csolatai* = Történeti Tanulmányok II., Debrecen, 1993, 59–72.

¹³ DANKÓ Imre, *A debreceni legáció, a debreceni legátus*, Református Tiszántúl (2001/6), 23–27.

¹⁴ RÁCZ István, *A debreceni kollégium erdélyi fejedelmektől és főuraktól nyert adományai* = Nemzeti és társadalmi átalakulás a XIX. században Magyarországon. Tanulmányok Szabad György 70. születésnapjára, szerk. OROSZ István–PÖLÖSKEI Ferenc–DOBSZAY Tamás, Budapest, 1994, 9–18.

¹⁵ A még nem-immatrikulált és be nem öltözött diákok tanításának és nevelésének tervéhez ld. Szenci Molnár Albert *Institutio juventutis* című írását, amelyben bemutatja a heidelbergi tantervet és Sturm strasbourgji iskolájának elveit és gyakorlatát. Vö. *Szenci Molnár Albert válogatott művei*, Budapest, 1976, 168; UJFALVI ANDERKÓ Imre, *Admonitiones de ratione discendi, atque docendi* (1597) = *Studia et Acta Ecclesiastica* III. Tanulmányok és szövegek a Magyarországi Református Egyház XVI. századi történetéből. Budapest, 1973. 82.

tulajdonképpen iskolába, hogy mint beiratkozott és egyenruhás, ún. tógátus diák készüljön a lelkipásztori pályára vagy később, mint *nontogatus* világi pályákra. A felvételnél a jelölt elolvasta a törvényeket, és az ezek iránti engedelmessége jeléül kezét fogott a rector-ral és beírta nevét az iskola anyakönyvébe, a *Series Studiosorum*-ba.

1660-ban a Debreceni Kollégium történetében komoly fordulat következett be. Ez év augusztusában a török elfoglalta Váradot, s az ottani virágzó református kollégium diákjai Martonfalvi Tóth György¹⁶ professzor vezetésével Debrecenben találtak menedéket. Az esemény a két iskola fúzióján túl azt is eredményezte, hogy ettől kezdve a váradai iskola egykori partikulái is Debrecenhez tartoztak. Tovább erősítette Debrecen oktatási pozícióit néhány további esemény is: Várad pusztulását megelőzően a török-tatár hadak a gyulafehérvári fejedelmi akadémiát is nagyjából megsemmisítették, 1659-ben váratlanul elhunyt a kolozsvári református iskola kiváló professzora, Apácai Csere János, 1660 tavaszán pedig Lorántffy Zsuzsanna fejedelemasszony, a pataki kollégium patrónája halt meg. A történelmi körülmények alakulása és a város viszonylagos védettsége a 17. század utolsó harmadában szinte belekényszerítették Debrecen „az ország iskolája” szerepébe. Hogy ez a szerepváltás a város gazdasági pozícióinak gyengülése ellenére viszonylag zökkenőmentesen ment végbe, az annak volt köszönhető, hogy a reformáció megjelenését követő bő száz esztendő során Debrecenben létrejöttek egy hosszabb távon is életképes református iskolaközpont szellemi és szervezeti feltételei.

A következő két évszázadban ezek a keretek nyújtottak biztos alapot a fokozatos gyarapodáshoz. A tanszékek száma 1704-ben négyre növekedett, amihez a későbbiekben továbbiak társultak. Az oktatás tartalma a felvilágosodás eszméinek térnyerésével a 18–19. század fordulóján némileg átalakult: a teológiai műveltség mellett egyre nagyobb teret kaptak a reáliák (csillagászat, fizika, botanika)¹⁷ és a nemzeti szellemű stúdiumok (történelem és földrajz), de az intézmény hitvallásos elkötelezettségét mindez alapvetően nem rendítette meg.¹⁸ A legjelesebb professzorok, így a 18. században Maróthi György¹⁹ és Hatvani István, a 19. században Sárvári Pál, Budai Ézsaiás²⁰ vagy Kerekes Ferenc úgy művelték európai szinten saját tudományterületeiket, hogy közben a biblikus alapokat sosem kérdőjelezték meg. Erre a magatartásra a 18. század második felétől a hazai oktatásügy átpolitizálódása is rákényszerítette a Debreceni Kollégiumot. Mária Terézia uralkodásától kezdve ugyanis az osztrák hatalom ismételt kísérletet

¹⁶ BARÁTH Béla Levente, *Martonfalvi György munkásságának jelentősége a Debreceni Református Kollégium és a magyar peregrináció történetében*, (A D. Dr. Harsányi András Alapítvány kiadványai, 2., Debrecen, 2000; Uő., *Adattár Martonfalvi György peregrinus diákjairól*, (A D. Dr. Harsányi András Alapítvány kiadványai, 3), Debrecen, 2001.

¹⁷ GAÁL Botond, *A természettudományok oktatása és művelése a Debreceni Kollégiumban*, Debrecen, 1988.

¹⁸ A XVIII. századhoz vö. G. SZABÓ Botond, *A Debreceni Református Kollégium a „pedagógia századában”: Neveléstörténeti tanulmány XVIII. századi forrásgyűjteménnyel*, Debrecen, 1996.

¹⁹ CSOMASZ TÓTH Kálmán, *Maróthi György és a kollégiumi zene*, Budapest, 1978.; TÓTH Béla, *Maróthi György*, Debrecen, 1994.

²⁰ BORZSÁK István, *Budai Ézsaiás és klasszika-filológiánk kezdetei*, Budapest, 1955.

tett arra, hogy megtörje a protestáns iskolák autonómiáját. Ez nemcsak az anyanyelvi oktatást háttérbe szorító iskolai rendeletekben vagy a bújtatott államosítási szándékban jelent meg, hanem olyan gyakorlati kérdésekben is, mint a külföldi tanulmányutak megnehezítése vagy a hagyományos iskolai adománygyűjtések akadályozása.

A Béccsel való folytonos politikai szembenállásnak természetesen negatív következményei is voltak: a Kollégium oktatási-nevelési gyakorlata megmerevedett, mivel önvédelmi okokból gyakran aktuális modernizációs kísérleteket is visszautasított. Így kissé anakronisztikusan a 19. század közepéig megőrizte például a préceptori tanítási gyakorlatot, működtette partikuláit, miközben külföldi egyetemi kapcsolatai is sorvadásnak indultak. Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc után bevezetett osztrák tanügyi reform, az *Entwurf* (1850) is felemás helyzetben találta a Kollégiumot. A reformok szükségességét ekkor már mindenki elismerte, de mivel azt Bécs diktálta,²¹ a Debreceni Kollégium két évtizeden át halogatta annak teljes befogadását. Mihelyt azonban lezajlott a nyugat-európai mintákhoz igazított strukturális reform Debrecenben is, s ennek következtében a Kollégium intézményei jogilag önállóvá váltak, s az elemi iskola, a tanítóképző és a gimnázium mellett a főiskolán belül a teológiai, jogi és bölcsészeti kar is önállósodott, azonnal fölmerült utóbbiak egyetemmé fejlesztésének gondolata, hiszen ekkoriban ugyanezek a képzések tőlünk nyugatra általában már egyetemi keretek között folytak.

A Kollégiumot fenntartó Tiszántúli Református Egyházkerület felelős döntéshozói bő száz esztendővel ezelőtt helyesen mérték föl a főiskolai szinten megrekedt kollégiumi felsőoktatás esélyeit az 1912-ben megalapított állami egyetem árnyékában, amikor úgy döntöttek, hogy az egyetemalapításhoz felajánlják a Kollégium három működő főiskolai karának teljes diákságát és tanárait. Ezzel tünt biztosítottak, hogy a Kollégiumnak a reformáció óta felhalmozott szellemi-lelki tartalékai magasabb, egyetemi szinten integrálódjanak a magyar kultúra egészébe. Történelmi tény, hogy a debreceni egyetem az egyetlen olyan magyar felsőoktatási intézmény, amely – bár tényleges létrejöttét a többihez hasonlóan jogi értelemben itt is felsőbb politikai szándék segítette elő – szellemi értelemben egy nála alacsony szinten álló, ugyanakkor több évszázados múltra visszatekintő oktatási intézményből szervesen fejlődött ki, s így annak ténylegesen szellemi utóda.²²

E döntést hamarosan a történelem is igazolta. Amikor 1914 nyarán a debreceni állami egyetem éppen megnyitni készült kapuit, váratlanul kitört az I. világháború. A tervezett egyetemi épületek közül a következő években csak a kollégiumi struktúrából teljességgel hiányzó orvosi kar épületei készültek el, s így a többi kar még közel két évtizeden át, 1932-ig a Kollégium főépületében működött tovább, ott, ahonnan éppen kiválni készült. Mindez mintegy meg is pecsételte a két intézmény közötti történelmi

²¹ Vö. LADÁNYI Andor, *Az egyházak és a felsőoktatás a dualizmus korában*, Századok. 138 (2004/1), 3.

²² KISS Ferenc, *Évnyitó beszéd* = A debreceni Magyar királyi Tudományegyetem évkönyve az 1914/15. tanévről. Debrecen, 1915. 6.

jogfolytonosság tényét. Túlzás nélkül mondhatjuk, hogy ha az Egyház és Kollégiuma ebben a nehéz történelmi helyzetben nem siet az éppen szerveződő új intézmény megsegítésére, akkor talán ma nem lenne egyeteme Debrecennek...

A Debreceni Református Kollégium meghozta áldozatát és ma is él és virágzik az Egyetem, mi pedig hálásak vagyunk a történelem Urának, hogy a Debreceni Egyetem erős gyökérzetében ilyen markánsan jelent meg a reformáció oktatástörténeti hatása.